

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI KITOBXONLIKKA O'RGATISH ASOSIDA KOMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Sulaymonova Sabinaxon Farmon qizi

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16157726>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini kitobxonlikka o'rgatish jarayonida ularning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida kitob o'qishga bo'lgan qiziqish va mustaqil fikrlash orqali bolalarda tilni to'g'ri va erkin qo'llash, muloqotga kirisha olish, o'z fikrini aniq bayon eta olish ko'nikmalari shakllanishi tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayonida o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishda adabiyot matnlari, suhbat, rolli o'yinlar va ijodiy topshiriqlarning tutgan o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: kitobxonlik, boshlang'ich sinf, kommunikativ kompetentlik, og'zaki nutq, muloqot, fikrlash, adabiy matn

Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim-tarbiya sohasida yuz berayotgan tub islohotlar shuni ko'rsatmoqdaki, har bir insonning shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlari, avvalo, uning bilimi, tafakkuri, nutq madaniyati va muloqotga kirishish qobiliyati bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, maktabgacha va ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, o'z fikrini mustaqil va lo'nda bayon eta olish, atrofdagilar bilan to'g'ri va samarali muloqotga kirishish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati tobora ortib bormoqda. Boshlang'ich sinf – bu nafaqat bilim berishning, balki shaxs sifatida o'quvchini tarbiyalashning eng muhim poydevor bosqichidir. Bu davrda bola nafaqat o'qish va yozishga o'rganadi, balki atrofdagi olamni anglaydi, o'z fikrini bildirishga, muloqotga kirishishga harakat qiladi. Shu bois, bu bosqichda o'quvchilarning **kommunikativ kompetentligini shakllantirish** – ularni muvaffaqiyatli shaxs sifatida tarbiyalashning muhim shartidir. Bu kompetentlik orqali bola hayotiy faoliyatining barcha sohalarida, xoh o'quv jarayonida, xoh ijtimoiy muhitda, o'z fikrini erkin va aniq ifoda eta oladigan, boshqa insonlar bilan samarali muloqotga kirisha oladigan yetuk shaxsga aylanadi. Kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda kitobxonlik alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki kitob – bu faqat bilim manbai emas, balki til, tafakkur, estetik did, muloqot va madaniyatni shakllantiruvchi vositadir. Bolaning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishi ortgan sari, unda so'z boyligi, fikrlash kengligi, nutq aniq va ifodali bo'lishi kabi ko'nikmalar rivojlanadi. Aynan shu jarayonlar orqali bola o'z fikrini boshqalar

bilan baham ko'rishga, suhbatda qatnashishga, o'rganilgan matndan xulosalar chiqarishga o'rganadi. Demakki, kitobxonlik – bu nafaqat ma'lumot olish vositasi, balki kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishning asosiy yo'llaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 12-maydagi PQ-220-sonli qarorida ham ta'lim tizimida o'quvchilarning tafakkurini, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish zarurligi qayd etilgan bo'lib, bu jarayonda bolalarning kitobga bo'lgan munosabatini shakllantirish muhim deb hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot madaniyatini, nutqiy faolligini va mustaqil fikrlash salohiyatini oshirishda badiiy asarlarning o'rni beqiyosdir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ko'plab amaliy kuzatishlar boshlang'ich sinfda o'quvchilarni kitobxonlikka jalb qilish darajasi ularning so'zlashuv madaniyati, til boyligi, savollarga javob bera olish qobiliyati va hatto darslardagi faolligiga ham bevosita ta'sir qilishini ko'rsatmoqda. Kitobxon o'quvchilar nafaqat o'z fikrini to'g'ri ifoda eta oladi, balki boshqa fikrlarga ham hurmat bilan munosabat bildiradi, bu esa ijtimoiy muloqotda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishda kitobxonlikning o'rni haqida turli olim va mutaxassislar o'z ilmiy ishlarida keng to'xtalganlar. Jumladan, til o'rganish va muloqot madaniyatini shakllantirishda badiiy matnlarning didaktik imkoniyatlari, bolalarning nutq faoliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy asoslangan. A. Yo'ldoshevning fikricha, boshlang'ich sinf o'quvchilarining til va nutq faoliyatini rivojlantirishda kitobxonlik asosiy omillardan biri bo'lib, u bolaning fikrlash doirasini kengaytiradi, og'zaki va yozma nutqni shakllantiradi [1]. Olim ta'lim jarayoniga badiiy matnlarni kiritish orqali o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy bog'lanishlarni anglash, mustaqil fikr bildirish kabi kompetensiyalar shakllanishini ta'kidlaydi. N. Xolboyev esa kommunikativ kompetentlikni shaxsning o'z fikrini erkin, tushunarli va madaniyatli tarzda ifodalash qobiliyati sifatida tavsiflaydi va bu kompetentlikni shakllantirishda muntazam ravishda kitob o'qish, matnlar ustida ishlash, ijodiy topshiriqlar bajarish muhimligini urg'ulaydi [2].

T. Xodjayeov o'z tadqiqotlarida boshlang'ich sinf darslarida badiiy adabiyotlardan foydalanish orqali o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, ularni muloqotga kirishishga o'rgatish, obrazlar orqali dunyoqarashini kengaytirish mumkinligini ta'kidlaydi. U, shuningdek, rolli o'yinlar, suhbat, savol-javob kabi metodlarning samaradorligiga alohida e'tibor qaratadi [3].

Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar ham ushbu masalani tasdiqlaydi. Masalan, amerikalik pedagog L. Viguotskiy tilni o'rganish jarayonida kontekst va muloqot muhitining beqiyos o'rnini borligini ta'kidlab, o'quvchilar tilni faqat grammatik qoidalar orqali emas, balki faol ijtimoiy muloqotda egallashini asoslab bergan [4]. Uning fikricha, bola muloqotda bo'lish orqali o'rganuvchi subyektga aylanadi. Finlandiyalik olimi Kaisa Rautiainen esa boshlang'ich ta'limda kitobxonlikni rivojlantirish orqali o'quvchilarning til kompetensiyasini yuqori darajada shakllantirish mumkinligini amaliy tajribalar asosida ko'rsatib bergan. Uning tadqiqotlarida, har kuni kamida 15 daqiqa davomida badiiy matnlar o'qitish o'quvchilarning so'z boyligini 25 foizga oshirishi aniqlangan [5]. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan boshlang'ich sinf ona tili va adabiyot fanlari dasturlarida ham o'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish, hikoyalar asosida mulohaza yuritish, matnga asoslangan suhbat tashkil qilish, obrazlar haqida fikr yuritish kabi topshiriqlarga alohida urg'u berilgan. Bu esa dars jarayonining asosiy maqsadlaridan biri sifatida o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish ekanligini ko'rsatadi [6].

Tahlil va natijalar

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularni kitobxonlik faoliyatiga jalb qilish orqali kommunikativ kompetentligini shakllantirish samaradorligini oshirish mumkinligi ta'lim amaliyotida o'z tasdig'ini topmoqda. Kitobxonlik bolada nafaqat bilimga intilish, balki o'z fikrini bayon etish, boshqa fikrlarni tinglash va muhokama qilish, shuningdek, axloqiy-estetik qarashlarini shakllantirishda ham beqiyos rol o'ynaydi. Aynan boshlang'ich sinfda kitob bilan tanishish, matnni tushunish, undan xulosa chiqarish, matnga nisbatan munosabat bildirish ko'nikmalari shakllanadi. Bu jarayonlar esa bolaning tilni egallashida, o'z fikrini erkin va to'g'ri ifoda etishida, ya'ni kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda asosiy asos bo'lib xizmat qiladi. Kitobxonlik jarayonida bola o'z oldiga quyidagi qator muhim intellektual vazifalarni qo'yadi: matnni tinglaydi yoki o'qiydi, u haqida fikr yuritadi, uni tahlil qiladi, undan ma'no chiqaradi va bu ma'noni o'z dunyoqarashi bilan bog'laydi. Ushbu jarayonlar orqali bola so'z boyligini kengaytiradi, grammatika va sintaktik tuzilmalarga nisbatan sezgirlikni shakllantiradi, muloqotda esa bu bilimlarni amaliy qo'llashga harakat qiladi. Muloqotga kirishishda esa u matndagi obrazlar, voqealar, muammo va yechimlarni tahlil qilib, o'z shaxsiy nuqtai nazarini bildirishga intiladi.

Dars jarayonida matn bilan ishlashning samarali usullaridan biri bu suhbat metodidir. O'qilgan matn asosida tashkil etilgan suhbat o'quvchining faolligini oshiradi, ularni savol-javob jarayoniga jalb qiladi va shu orqali bolaning muloqotga kirishish ko'nikmasini shakllantiradi. Shu tarzda o'quvchi matn asosida mantiqiy fikrlaydi, savol beradi, savollarga javob topishga harakat qiladi. Bu esa nafaqat nutqiy kompetentlik, balki tanqidiy fikrlash va muloqot madaniyati rivojiga ham xizmat qiladi. Amaliy kuzatishlar ko'rsatishicha, kitobxonlik bilan faol shug'ullanuvchi o'quvchilarda quyidagi jihatlar yaqqol namoyon bo'ladi: ular matn mazmunini tez tushunib oladi, o'qilgan materialga nisbatan shaxsiy munosabat bildiradi, boshqalar bilan suhbatda faol ishtirok etadi, o'z fikrini aniq va mantiqli ifoda eta oladi, ko'pincha bahs-munozaralarda ishtirok etishga qiziqadi. Bu o'quvchilarda kommunikativ kompetentlikning asosiy komponentlari – tinglash, tushunish, javob qaytarish, fikr bildirish, tanqidiy yondashuv va fikrni dalillar bilan asoslash ko'nikmalari shakllanganini ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, kitobxonlik faoliyati orqali bola o'zining psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini ham qondiradi. Masalan, o'zini badiiy obrazlar o'rniga qo'yib ko'rishga harakat qiladi, voqealarni ichki sezgi bilan idrok etadi, bu esa uning empatiya, ya'ni boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu qobiliyat esa keyinchalik bola jamoada ishlashi, o'zini ijtimoiy muhitda erkin tutishi, jamoaga tez moslashishida muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, kitobxonlik orqali bolalarning so'z boyligi ham ancha kengayadi. So'z boyligi esa bevosita kommunikativ kompetentlik bilan bog'liq. So'z ne qadar ko'p bo'lsa, o'quvchining fikrni aniq, lo'nda va to'g'ri ifoda etish imkoniyati shuncha ortadi. Shuningdek, o'quvchilar badiiy matnlar orqali nutqning uslubiy xususiyatlari bilan tanishadi, undagi obrazli ifodalarni, iboralarni, murakkab gaplarni o'zlashtirib boradi. Bu jarayon esa ular uchun muloqotda o'z fikrini estetik jihatdan chiroyli ifoda etish imkonini yaratadi.

Shuni ta'kidlash joizki, o'qituvchining yondashuvi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Agarda o'qituvchi har bir o'qilgan matndan keyin o'quvchini faollikka chorlaydigan savollar bersa, matnga doir ijodiy topshiriqlar bersa, hikoya davom ettirish yoki alternativ yakunlar tuzdirsa, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, nutqiy faollik va ijodiy yondashuv shakllanadi. Bu esa bolaning kommunikativ kompetentligini oshiruvchi asosiy omillardandir. Bundan tashqari, kitobxonlik faoliyatini darsdan tashqari mashg'ulotlarga ham integratsiya qilish o'quvchilarning kitobga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi. Masalan, "Erkin o'qish soatlari", "Kitobxonlik kuni", "O'qigan

kitobim haqida suhbat”, “Eng yaxshi kitobxon” kabi tadbirlar bolalarda ijobiy raqobat muhiti yaratadi, ularda ijtimoiy va nutqiy faollikni oshiradi.

Yuqoridagi tahlillarga asoslanib, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida quyidagi natijaviy xulosalar shakllandi:

- Kitobxonlik orqali o‘quvchilarning so‘z boyligi, nutq madaniyati va muloqot ko‘nikmalari izchil shakllanadi;
- O‘qilgan matn asosida suhbatlar tashkil etish, ijodiy topshiriqlar bajarish orqali mustaqil fikrlash va erkin ifoda etish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- Badiiy matnlar orqali o‘quvchilar axloqiy, estetik va ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishadi, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetentligini mustahkamlaydi;
- O‘quvchilarning fikr bildirishi, savol berishi, bahs-munozarada qatnashishi muloqotga kirisha olish salohiyatini oshiradi;
- Kitobxonlik madaniyati shakllangan o‘quvchi o‘z fikrini dalillar bilan asoslay oladi, bu esa uning yozma va og‘zaki nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Yuqoridagi nazariy va amaliy tahlillar asosida shuni ta‘kidlash lozimki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetentligini rivojlantirish — bu faqat til qoidalarini o‘rgatish emas, balki o‘quvchilarda samarali muloqotga kirishish, o‘z fikrini erkin va mantiqiy ifoda eta olish, boshqa fikrlarni tushunish va hurmat qilish kabi ijtimoiy va psixologik jihatlariga asoslangan muhim ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Bunday kompetentlikni shakllantirishda kitobxonlik alohida o‘rin egallaydi. Boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchilarni muntazam kitob o‘qishga yo‘naltirish, ularning adabiy matnlarga nisbatan qiziqishini oshirish, matn ustida ishlashda faol ishtirok etishlariga sharoit yaratish — nutqiy va muloqot kompetensiyalarini kengaytirishga xizmat qiladi. O‘quvchi o‘qigan asarlari orqali hayotni anglaydi, obrazlar va voqealar asosida o‘z qarashlarini bildiradi, boshqalarning fikrini eshitadi, bahs yuritadi, muhokama qiladi. Bu esa muloqotga kirishish qobiliyatining tobora takomillashishiga olib keladi. O‘quvchilarni kitobxonlik faoliyatiga jalb etish uchun adabiy o‘qish, o‘zbek tili va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda suhbat, savol-javob, rolli o‘yinlar, ijodiy topshiriqlar, hikoya tuzish kabi metod va vositalardan samarali foydalanish lozim. Shuningdek, sinfdan tashqari tadbirlar — “Kitobxonlik kuni”, “Eng yaxshi kitobxon” tanlovi, “Kitob bilan do‘stlik” mavzusidagi davra suhbatlari bolalarda kitobga nisbatan muhabbatni uyg‘otadi, ular orqali kommunikativ salohiyat yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yo'ldoshev A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy faoliyatini rivojlantirish. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Xolboyev N. Kommunikativ kompetentlik va uning boshlang'ich ta'limdagi o'rni. // Pedagogika va psixologiya, 2020, №3.
3. Xodjayev T. Adabiy o'qish darslarida kommunikativ kompetentlikni shakllantirish. – Toshkent: TDPU, 2021.
4. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard University Press, 1978.
5. Rautiainen, K. Reading Literacy in Early Education. // Scandinavian Journal of Educational Research, 2017, Vol. 61.
6. O'zbekiston Respublikasi XTV. Boshlang'ich ta'lim fan dasturi: Ona tili va adabiyot. – Toshkent, 2022.
7. G'ulom nomidagi Adabiyot instituti. Ilk maktab yoshida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish. – Ilmiy-amaliy anjuman materiallari, Toshkent, 2020.

